

1. Prezentarea sumară a perioadei analizate

Cum era și normal, pentru evaluarea culturii din sec. I-IV nu se pot ignora învățăturile fundamentate înainte de această perioadă.

Spre exemplu, atenienii născuți în anii 490 î.d.Hr, Pericle, Sofocle, Phidias, au dus cultura clasică, prin politică, literatură, arte, la o adevărată treaptă de maturitate. Activitatea lor a fost ajutată și de existența școlilor de medicină sau de filosofie încă de la sfârșitul sec VI î d Hr.¹ Primii filosofi erau priviți ca adevărați savanți care nu aveau timp liber și pentru educație. Continuând, nu putem uita pe Platon sau pe Isokrates. Nu se poate spune că ei doi sau epoca lor ar fi introdus multe inovații în instituțiile și tehnicile educative; ei n-au făcut decât să le trieze și să le pună la punct pe cele ale predecesorilor și mai ales să așeze în scris ideile păstrate de la Socrate. Acțiunea lor, mult mai profunda a constat în a trasa într-o manieră distinctă și definitivă, liniile generale ale marii culturi.

Gândirea filosofică și științifică greacă culminează în opera lui Aristotel.² Acesta a format și a condus frumoasa sa școală, Lykeion, care ajunsese la 2000 de discipoli. Era un adevărat institut de învățământ superior dotat cu bibliotecă și cu un bun program de studii filosofice. Opera sa reprezintă o sinteză a tuturor cunoștințelor acumulate până atunci. Aprofundează gândirea maestrului său Platon până ajunge pe poziții de opoziție cu platonismul. Având această bază solidă datorită personalităților evocate, cultura, care s-a dezvoltat ulterior în cadrul elenismului, a trecut până dincolo de limitele lumii elenistice, fiind moștenită de Imperiul roman, de Bizanț și de popoarele din Orientul Apropiat. Ea a exercitat o mare influență asupra culturii din epoca modernă.

Orientul secolelor I-IV d. Hr. pare unul ușor de abordat tocmai pentru că s-ar manifesta ca o continuare firească a elenismului aflat acum sub conducere romană. Sub o nouă stăpânire, moștenirea elină își caută drumul său firesc într-o lume romană neașteptat de interesată de mirajul oriental. Cu toate acestea, dificultatea analizei acestei perioade nu poate fi ignorată, mai ales că ea are în vedere și noile provocări ale timpului, în special cea creștină.

Așadar, secolul I va trata începutul decadentei culturii antice în favoarea noilor manifestări impuse de apariția altei religii. Se va arăta succint importanța activității Părinților apostolici: Ignatie al Antiohiei, Policarp al Smirnei și se va explica apariția apologeticii.

Ei sunt personalitățile care atestă activitatea părinților apostolici, implicația lor în comunitățile creștine proaspăt întemeiate. Au marcat sfârșitul primului secol dar și începutul celui de-al doilea. Scrisorile lor adresate unor comunități s-au arătat a fi importante nu numai prin ideile moralizatoare, prin

¹ **Marrou, Henri-Irénée**, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, pp. 88-89.

² **Drimba, Ovidiu**, *Istoria culturii și civilizației*, Editura Saeculum I. O. Vestala, București, 2001, vol. III, p. 171.

subiectele cuprinse: Hristos, Biserica, ierarhie, sclavie, dar și prin stilul epistolar interesant pe care l-au folosit.

Interesul apologetic al vremii va fi continuat în veacul următor prin Sf. Iustin Martirul, Teofil al Antiohiei și alți scriitori greci. De la Sf. Justin Martirul și Filosoful până la clasicii veacului de aur filozofia elină va fi privită ca pregătitoare și necesară teologiei.³

Cel de-al treilea veac va avea în prim plan manifestarea școlii alexandrine prin Clement Alexandrinul, Origen, Dionisie al Alexandriei și prin alte lucrări ce au apărut pe seama comentariilor la Sfânta Scriptură. De fapt, “meritul de a face din teologie o știință, aparține sec al III-lea.”⁴ Este perioada care avea să anunțe marea explozie scriitoricească din secolul al IV-lea.

Răsăritul își păstrează și în această perioadă creativitatea în domeniul filosofic prin ceea ce avea să influențeze major gândirea europeană de mai târziu, și anume apariția în secolul III-lea a neoplatonismului.

Plotin (m. 270), deși s-a considerat un simplu comentator a lui Platon, a trecut cu mult această sarcină pe care și-a atribuit-o. În sistemul platonice (neoplatonic, de altfel inițiat de el), a adus o noutate fundamentală, misticismul apofatic, care a și devenit miezul acestei tradiții filozofice. Neoplatonismul se constituie ca una din cele mai influente tradiții filozofice ale antichității. A influențat foarte mult și tradiția creștină, atât în Orient cât și în Occident.

Finalul acestei perioade va fi cel mai prosper în dezbateri, dată fiind încărcătura culturală și importanța evenimentelor petrecute în anii 300. Va fi evidențiat acest fenomen numit Bizanț și aportul său la manifestarea interculturalității.

Este secolul în care literatura creștină este ridicată la rangul de literatură clasică, reprezentanții ei trecând “făclia literaturii universale din mâinile păgânismului epuizat în acelea ale creștinismului tânăr și viguros.”⁵ La această realizare s-a ajuns și datorită altor aspecte foarte importante: libertatea acordată tuturor cultelor din Imperiu, decadența păgânismului, unitatea generală creștină favorizată de unitatea Imperiului, pacea relativă, lupta cu ereziile, sinoadele ecumenice, sistematizarea doctrinei, dezvoltarea cultului și a locașurilor de cult, societatea cultivată a timpului, dezvoltarea monahismului, cultura înaintată a scriitorilor din această perioadă, etc.

Oricum am privi lucrurile, secolul al patrulea e o încununare a perioadei analizate, indiferent că e vorba de Orient sau de Occident.

³ Pr. Prof. Dr. Constantin Dușu, *Întâlnirea prediciei creștine cu retorica greco-romană*, în „Studii Teologice”, XLIII (1991), Nr. 2, p. 134.

⁴ Coman, Pr Prof. Dr. Ioan G., *Patrologie*, Sfânta Mănăstire Darvent, 2000, p. 30.

⁵ *Ibidem*, p. 86.

2. Oameni, fapte și curente pregătitoare⁶

1. Epoca clasică.

Fără îndoială, cultura și civilizația Orientului au fost marcate de modul de viață spartan. Aproape toți istoricii sunt de acord în a situa, prin anii 550, o oprire brusca a evoluției până atunci firești a Spartei. Începutul îl face o revoluție politică și socială prin care aristocrația pune capăt agitației claselor populare, provocată de cel de-al doilea război cu Messenia. Este momentul în care începe divorțul dintre Sparta și celelalte cetăți grecești. care, în ansamblu, departe de a reveni la aristocrație, se orientează mai degrabă spre o formă mai mult sau mai puțin democratică.⁷

Dresarea tinerilor spartani lor avea ca scop formarea ca soldați. Totul este sacrificat acestui unic scop. Aceasta nu înseamnă că spartanii erau cu totul necultivați. Plutarh⁸ ne asigură ca ei învățau cel puțin „necesarul” în materie de scris și citit, probabil tot dintr-o necesitate militară. Educația fizică ocupa primul loc dar practica sporturilor atletice și împreună cu ele cea a vânătorii, nu mai sunt legate de un stil de viață nobil, ci strict subordonate dezvoltării forței fizice. Astfel s-a format o adevărată armată profesionistă în Grecia. Aceasta educație de soldat acorda tot atâta importanță pregătirii morale. Educația spartană este în întregime orientată spre formarea caracterului conform unui ideal bine definit. Totul este sacrificat salvării și interesului comunității: ideal de patriotism, devotament față de stat până la sacrificiul suprem.

Toate acestea sunt însoțite de o progresivă sărăcire a culturii. Sparta renunță la arte și chiar la sporturile atletice și devine pur militară; cetatea se afla în mâinile unei caste închise de războinici, menținuți în permanentă stare de mobilizare. În Sparta decadentă a secolului al IV-lea, educația spartana se rigidizează și accentuează trăsăturile cu o violență disperată.

În afara Spartei, educația era organizată în întregime în funcție de nevoile statului. A fi educat după reguli e o condiție necesară și suficientă în același timp pentru exercitarea drepturilor civice. Legea se interesa de copil dinainte de naștere și nu era acceptat de Comisia de bătrâni⁹ decât dacă după naștere se arată a fi robust, frumos. Dacă nu, erau abandonati.

⁶ Întreaga istorie a culturii și civilizației este marcată de Antichitate. În consecință, nu ne putem limita numai la evenimentele și personajele primelor patru secole d. Hr. pentru a le înțelege esența. Acestea vor fi mereu apreciate prin raport cu perioada ce le-a precedat. De aceea, vom pune accentul pe acest aspect iar secolele supuse discuției își vor găsi imaginea tocmai prin problematica timpului ce le-a pregătit. De fapt, dacă vrei să vorbești de continuarea filosofiei, a oratoriei, etc. nu poți să le ignori originea.

⁷ **Marrou, Henri-Irénée**, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, p. 48.

⁸ **Plutarh**, apud **Marrou, Henri-Irénée**, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, p. 52.

⁹ **Marrou, Henri-Irénée**, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, p. 49.

La șapte ani împliniți, copilul intră direct în mâinile statului de care depinde până la moarte. Educația propriu-zisă durează între șapte și douăzeci de ani; ea este pusă sub autoritatea directă a unui magistrat special. Copilul este introdus în formațiile de tineret. Se încurajează o educație colectivă, care smulge copilul din familia sa pentru a-l face să trăiască într-o comunitate de tineri. Trecerea este progresivă.

Familia nu putea constitui un cadru pentru educație. Femeii, care avea un rol șters, nu-i era recunoscută competența decât în creșterea copilului mic; începând de la șapte ani, copilul îi scăpa. Tatăl aristocrat era acaparator de viața publică: înainte de a fi cap de familie, era cetățean, om politic.

Deși provocatoare și destul de bizară ideea erosului ca metodă pedagogică, era la modă încă din timpul lui Socrate. Mai mult chiar, erosul grec va furniza pedagogiei clasice mediul și metoda; acest eros este pentru un antic, educatorul prin excelență. „Obiectul iubirii (a se înțelege: pederastice) este acela de a procrea și de a da naștere întru Frumos.”¹⁰

În ochii unui grec, acesta este modul normal, tehnica tip a oricărei educații: *παδεία* se realizează în *παιδευαστεία*. Acest lucru pare straniu unui modern, de fapt unui creștin și cu toate acestea el se integrează în ansamblul vieții antice. Pentru un grec, educația, *παδεία*, rezida esențialmente în raporturile profunde și strânse care uneau personal un tânăr cu o persoană mai vârstnică, ce era în același timp modelul, călăuză și inițiatorul său. Legătura de la maestru la discipol va rămâne totdeauna, la antici. Educația era, în principiu, mai puțin o învățătura și mai mult o îndoctrinare.

Școala nu exista ca mijloc de educație. Odată creată, ea a rămas totdeauna ușor disprețuită, descalificată de faptul că profesorul era plătit pentru serviciile sale. Ea avea, în special, un rol tehnic de instrucție.

Educația ateniană rămânea, prin principiile și prin cadrul ei, o educație de nobili. Ea era, cum sublinia Platon, privilegiul unei elite.¹¹

Atena a devenit cu timpul o adevărată democrație: acolo, poporul a obținut privilegii, drepturi, putere politică, accesul la cultură, ideal de care, la început, doar aristocrația se bucurase. Aceste realități s-au conturat și datorită învățământului particular care și-a făcut loc în spațiul educativ controlat de stat. Protagoras a fost primul care a propus un învățământ de acest fel. Nu exista înaintea lui o instituție asemănătoare.

Atenienii născuți în anii 490, Pericle, Sofocle, Phidias, au dus cultura clasică, prin politică, literatură, arte, la o adevărată treaptă de maturitate. Activitatea lor a fost ajutată și de existența școlilor de medicină sau de filosofie încă de la sfârșitul sec VI î d Hr.¹² Primii filosofi erau priviți ca adevărați savanți care nu aveau timp liber și pentru educație.

¹⁰ Marrou, Henri-Irénée, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, p. 65.

¹¹ Platon apud Marrou, Henri-Irénée, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, p. 76.

¹² Marrou, Henri-Irénée, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, pp. 88-89.

O problematică interesantă pentru manifestarea culturii și civilizației, a fost adusă de sofistă. Se poate vorbi chiar de o adevărată revoluție pedagogică. Sprijiniți pe o cultură solidă, educatori întreprinzători elaborează o tehnica nouă, un învățământ mai eficient, mai ambițios decât cel cunoscut înaintea lor. Ei n-au deschis școli în sensul instituțional al cuvântului; metoda lor, încă destul de apropiată de cea a originilor, ar putea fi definită ca un preceptorat colectiv¹³. Sofiștii grupau în jurul lor tinerii ce le-au fost încredințați și a căror formare completă și-o asumau. Sofiștii n-au găsit, așadar, o clientelă gata făcută; a fost nevoie ca ei s-o facă să se nască, să convingă publicul să recurgă la serviciile lor. De aici o întreagă serie de procedee publicitare. Sofistul merge din oraș în oraș în căutare de elevi, însoțit de suita celor pe care i-a atras. Această atitudine se va păstra ca o amprentă pe cultura și civilizația greacă. Ei inaugurează genul literar al conferinței.

Cuvântul „sofist”¹⁴, ca și cel de „demagog (conducător al gloatei), n-avea la început nimic peiorativ, ci dimpotrivă: el desemna un om învățat sau priceput care se remarcă în știință sau într-o disciplină oarecare; în acest sens un medic, un meșteșugar de valoare era un sofist. Mulți dintre cei pe care îi numim sofști au fost filosofi autentici.

Prin educația sofistă se urmărea să se facă din elevii, buni cetățeni, capabili să-și conducă bine propria casă și să gireze cu o maximă eficiență problemele de stat: ambiția era aceea de a se deprinde arta politică. Este perioada în care își face apariția dialectica care învață că orice problemă poate fi tratată de pe poziții pro și contra. Ea va marca întreaga istorie a gândirii universale. Totul devine relativ datorită dialecticii. Era de fapt un joc care te făcea să ieși învingător în orice discuție.

Concomitent cu arta de a convinge, sofiiștii predau o arta de a vorbi, iar acest aspect secund al pedagogiei lor nu are mai puțină importanță decât primul. În modernitate, cuvântul a fost detronat de atotputernicia scrisului, ceea ce se menține și în zilele noastre, în ciuda progreselor realizate de radio, televiziune, înregistrare, etc.

În perioada de formare a culturii și civilizațiilor, dimpotrivă, cuvântul vorbit este rege.¹⁵ În consecință, retorica este la ea acasă. În acest interes pentru discurs, Protagoras compune un tratat Despre corectitudinea exprimării.

Pentru o bună evaluare a culturii în sec. I-IV nu putem să ignorăm importanța învățături lui Platon – 427 - 348 sau a lui Isokrates – 436 – 338..

Nu se poate spune ca ei doi sau epoca lor ar fi introdus multe inovații în instituțiile și tehnicile educative; ei n-au făcut decât să le trieze și să le pună la punct pe cele ale predecesorilor. Acțiunea lor, mult mai profundă a constat în a trasa într-o manieră distinctă și definitivă, liniile generale ale marii culturi. Primul lucru demn de reținut este faptul ca acest ideal al culturii antice ni se prezintă, sub o dublă formă. Civilizația clasică n-a adoptat un tip unic de cultură și, prin urmare, de educație. Ea s-a împărțit între doua

¹³ **Marrou, Henri-Irénée**, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, pp. 92.

¹⁴ **Flacelère, Robert**, *Istoria literară a Greciei antice*, Editura Univers, București, 1970, p. 256.

¹⁵ **Marrou, Henri-Irénée**, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, p. 97.

forme rivale, între care nu s-a putut niciodată decide să facă o alegere definitivă: una de tip filosofic, cealaltă de tip oratoric, prima avându-l ca promotor pe Platon, a doua pe Isokrates.

Ar fi prea simplu și cu totul inexact, să facem din primul, moștenitorul lui Socrate iar din celălalt moștenitorul sofistilor.

Cert este că academia lui Platon nu se ocupa numai de filosofie, ci și de științe politice. Academia era în același timp, o școală de studii superioare și un stabiliment de educație. Fără îndoială, el se orientează tot spre binele comun al cetății, însă accentul nu mai cade acum pe valoarea militara, ci pe virtuțile civile ale vieții politice. Opunându-se pragmatismului sofistilor, prea exclusiv preocupați de eficiența imediată, Platon își edifică întregul sistem de educație pe noțiunea fundamentală de adevăr, pe cucerirea adevărului prin știința rațională.

Ceea ce va rămâne caracteristic propriei sale scheme de studii este locul eminent rezervat matematicii. Nu pentru că el ar nesocoti aportul educației literare, artistice; acestea își au rolul lor, imprimând întregii personalități o anume armonie care nu se poate compara cu rolul științelor exacte, primul tip accesibil de cunoaștere veritabilă.

Educația propusă de Platon e una foarte îndelungată odată “ce e nevoie de cincizeci de ani pentru a forma un om.”¹⁶

Este curios totuși că această raționalitate atât de mult activată în Orient prin gândirea lui Platon, va deveni peste câteva secole, conștiință și viață occidentală.

Astfel, cultura este, o munca serioasă. Ne aflăm aici în fața uneia dintre exigențele esențiale ale platonismului; la distanță de opt secole, când Sf. Augustin va trasa în *De Ordine* o schemă paralelă a culturii filosofice, el va redescoperi și același program (matematică și dialectică) și aceeași exigență: sau urmezi acest lung itinerar, sau renunți la tot.¹⁷

Fără a minimaliza importanța aportului lui Platon în formarea culturii și civilizației, trebuie afirmat că Isokrates a fost maestrul prin excelență al culturii oratorice, al acelei educații literare ce se va impune, ca o caracteristică dominantă, tradiției clasice, în ciuda tensiunii dialectice. Isokrates, și nu Platon, este cel care a fost educatorul Greciei secolului al IV-lea și, după ea, al lumii elenistice, apoi al celei romane. Isokrates este cel din care au ieșit acei nenumărați pedagogi și acei literați animați de un nobil idealism, moralist, iubitori de fraze frumoase curgătoare și volubile, căroră antichitatea clasică, și nu numai, le datorează, atât prin calități, cât și prin defecte, esențialul tradiției sale culturale.¹⁸

În timp ce pentru Platon retorica nu era decât o simplă aplicație a dialecticii, ea este pentru Isokrates o artă în sensul propriu al cuvântului. Artă supremă care cere multă muncă și multă practică. Isokrates vrea ca elevul său să pună mâna la lucru, să participe la travaliul creației.

¹⁶ Marrou, Henri-Irénée, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, p. 132.

¹⁷ Sfântul Augustin, *De Ordine*, II, 18, (47), apud Marrou, Henri-Irénée, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, p. 132.

¹⁸ Marrou, Henri-Irénée, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, p. 136.

Baza dată educației și, de ce nu, culturii și civilizației, a fost continuată de generația lui Aristotel și a lui Alexandru cel Mare când își va găsi forma sa definitivă. De fapt, gândirea filosofică și științifică greacă culminează în opera lui Aristotel¹⁹ (384-322 î.d. Hr). Acesta a format și a condus frumoasa sa școală, Lykeion, care ajunsese la 2000 de discipoli. Era un adevărat institut de învățământ superior dotat cu bibliotecă și cu un bun program de studii filosofice. Opera sa reprezintă o sinteză a tuturor cunoștințelor acumulate până atunci. Aprofundează gândirea maestrului său Platon până ajunge pe poziții de opoziție cu platonismul.

Aristotel a introdus în lucrarea sa *Retorica*, distincții și definiții noi vizavi de disciplina retoricii. Sinteza sa era bazată pe o ancheta sistematică, ce grupa toate tratatele publicate anterior. Se voia o stabilizare a acestei tehnici de învățământ. În concepția sa, lumea ideilor nu poate fi separată de concret (rezultă mai târziu, în creștinism, legătura dintre immanent și transcendent, legătură susținută de mișcare, de devenire). Virtutea este pentru el alegerea căii de mijloc între două extreme. Un alt concept al său este trecerea de la potențialitate la act, care are drept scop o cauză eficientă. Universul este unic, finit, perfect și etern, fără început și sfârșit. Aristotel era pasionat de filosofie, fizică, matematică, biologie.

Pentru dânsul știința era inseparabilă de filozofie. Ca filosof și metafizician este mult mai pozitiv și realist decât Platon. El este cel ce inaugurează analiza, postulând înaintea oricărei sinteze folosirea metodei erudite și științifice care constă în strângerea de documente sau de fapte observabile.

Nu respinge în întregime dialectica, însă nu-i mai atribuie acel rol suprem ce îl avea la Socrate și la discipolii imediat următori acestuia, de unic drum care să ducă spre adevăr. Logica pură nu îngăduie, după Aristotel, accesul la esența lucrurilor (*ousia*).²⁰ El reprezintă intelectualul, omul de cultură care încheie într-un mod impunător perioada clasică.

În cursul secolelor ce vor urma, educația va sfârși prin a-și pierde tot mai mult caracterul nobil. Deși rămâne în primul rând morală, ea devine mai livrescă mai legată de școală.

2. Perioada elenistică

Dacă acea unitate politică și economică pe care s-au străduit să-o creeze Alexandru și urmașii săi a fost lipsită de trăinicie și de adâncime, în schimb, cultura, care s-a dezvoltat în cadrul elenismului a trecut până dincolo de limitele lumii elenistice; moștenită de Imperiul roman, de Bizanț și de popoarele din Orientul Apropiat. Ea a exercitat o mare influență asupra culturii din epoca modernă.²¹

¹⁹ **Drimba, Ovidiu**, *Istoria culturii și civilizației*, Editura Saeculum I. O. Vestala, București, 2001, vol. III, p. 171.

²⁰ **Flacelère, Robert**, *Istoria literară a Greciei antice*, Editura Univers, București, 1970, p. 400.

²¹ **Ranovici A. B.**, *Elenismul și rolul său istoric*, Editura de stat pentru literatura științifică, București, 1953, p. 324

Politica de elenizare a monarhilor de după Alexandru Macedon se traduce prin crearea sau dezvoltarea de centre urbane organizate după modelul grec. Fără îndoială, viața politică rămâne activă, chiar și pe plan extern: au loc, în epoca elenistică, războaie între cetăți, alianțe, tratate, etc. Regatul elenistic rămâne încă o suprastructură al cărei angrenaj are tendința de a se reduce la minimum și de a se sprijini, cel mai mult posibil pe instituțiile deja existente în cetăți. Vom regăsi aceeași atitudine, mult timp încă, la începutul Imperiului roman. Cetatea nu mai este decât mica patrie; ea nu mai reprezintă categoria fundamentală, norma suprema a gândirii și a culturii.

Mai mult ca oricând, omul grec se concepe pe sine ca centru și „măsură a tuturor lucrurilor”. Pentru omul elenistic existența umană nu are alt scop decât să atingă forma cea mai bogată și cea mai desăvârșită a personalității. Toate aceste aspecte duc la crearea de individualități puternice dar slăbesc unitatea.

Accentul pus pe cultură era atât de mare încât ea putea duce la nemurire. Viața culturală apărea ca un reflex pe acest pământ, un preluu al vieții fericite a sufletelor favorizate de nemurire.

Din păcate, datorită slăbirii cetăților sec III î. d. Hr., școlile nu se vor mai afla ca înainte în grija statului dar nici aristocrația nu-și mai permitea să ofere fonduri pentru întreținerea lor. E adevărat că au mai apărut niște fundații, nu foarte multe, cu diferite sfere de activitate, care aveau și datoria de a dota și de a construi școli. Dată fiind această situație, instituțiile particulare au avut un rol deosebit de important, într-o lume elenă care parcă și-a pierdut suflul după campaniile lui Alexandru Macedon. Într-o formă mai ușoară, sportul își caută și el declinul. Acest lucru va fi mai evident în secolele următoare.

Avem informații și despre educația artistică care îngloba muzica, dansul, corul, desenul, ceea ce ne arată că, în ciuda problemelor economice și de organizare, cetatea oferea tot felul de posibilități de recreare în spirit artistic.

Din aceleași rațiuni economice, încetul cu încetul, educația tinde să se axeze pe învățământul elementar. Se învățau în ordine literele, cuvintele, recitarea, socotitul, însă într-un mod sumar și de cele mai multe ori brutal. Se foloseau tăblițe și fâșii de papirus pentru ca abia sub Imperiu să se folosească Codex-ul (mai multe caiete legate făcute tot din papirus).

Trebuie amintită, la Alexandria, prezența Mouseionului, care încă din sec III î. d. Hr., s-a manifestat ca un centru de cercetare și nu ca un edificiu pentru învățământul superior. Savanții și erudiții nu erau obligați să țină cursuri și, totuși, în realitate ei au ajuns să predea. Acest învățământ a fost destul de activ.

Este adevărat ca, la origini, în epoca ptolemaică, activitatea pedagogică a Mouseion-ului nu era încă prea bine afirmată; trebuie să fi fost vorba de un învățământ esoteric de tip încă pronunțat arhaic, de o formație personală pe care maestrul consimțea s-o ofere unui mic grup de discipoli, de spirite de elită alese cu grija.²²

²² **Marrou, Henri-Irénée**, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, p. 301.

Se poate constata absența învățământului tehnic, a școlilor superioare care să formeze tehnicieni în mai multe domenii. Probabil formarea tehnicianului păstra aceeași metodă de legătura între maestru și discipol.

Medicina greacă realizează mari progrese încă de la origini și juca un rol foarte activ în viața elenistică; alături de medicii particulari, cetățile și regatele întrețineau un corp de medici publici, constituind un veritabil serviciu de sănătate oficial, sub direcția unor medici-șefi. Era necesar să se asigure formarea unui mare număr de specialiști; de fapt constatăm existența a numeroase școli de medicina nu numai la Alexandria, ci și în aproape întreaga lume. Legat de învățământul medicinist nu poate fi uitat Corpus-ul scrierilor atribuite lui Hippokrates care va rămâne Biblia medicinei antice.

Retorica era învățământul rege, întrucât era necesar în toate ramurile de activitate.

Filosofia elenistică nu este doar un tip determinat de formație intelectuală, ci și un ideal de viață, pretinzând să, în-formeze omul în întregime; a deveni filosof înseamnă a adopta un mod de viață nou, mai exigent din punct de vedere moral, implicând un anume efort de ascetism, care se traduce vizibil în comportament, alimentație și îmbrăcăminte: recunoști filosoful după mantia sa scurtă. Se învață în Lyceul lui Aristotel, în mod particular, cu anumiți maeștri sau de la predicatorii, de la filosofii rătăcitori.

Se comentau operele Maeștrilor – Platon, Aristotel, Zenon, Epicur, sau se asculta direct profesorul.

Întotdeauna a existat o rivalitate între retori și filosofi și s-a accentuat din generație în generație. Chiar dacă era greu de acceptat, triumful retoricii era complet, își pusese amprenta atât de adânc asupra culturii elenistice în ansamblul ei, încât filosofii i-au simțit influența. Fie că au admis-o conștient, fie că nu, filosofii elenistici au fost și retori.

Impunătoare pentru aceste vremuri a fost gândirea materialistă a lui Epicur. Lumea materială exista în mod obiectiv în afara omului și independent de conștiința sa. Nu există nici un fel de forțe în afara lumii materiale și nici deasupra ei. Din nimic nu se naște nimic și nimic nu dispare. Prin urmare, materia este eternă. Întocmai ca și Democrit, Epicur susține că lumea materială este alcătuită din atomi și vid.²³ El a împărțit filosofia în trei părți: canonică (teoria cunoașterii și criteriul adevărului), fizică și etică. Gândirea sa dă naștere stoicismului, un curent filosofic care conținea elemente materialiste și care în domeniul eticii susținea că oamenii trebuie să trăiască potrivit rațiunii, să renunțe la pasiuni și plăceri și să primească cu tărie vicisitudinile vieții.

“Filosofia stoică, este tipică pentru perioada de decădere a societății antice grecești, nu numai prin faptul că a pus pe primul plan problema perfecțiunii individului și s-a îndepărtat treptat de la marile probleme ale filosofiei din perioada clasică, ci și prin felul în care a rezolvat problema pusă. În timp ce filosofia clasică a cărei bază științifică extrem de modestă fusese simțitor lărgită doar de Aristotel - a fost în stare să dea o serie de sisteme filosofice armonioase, care au stimulat gândirea filosofică din milenii următoare, stoicii, care aveau la dispoziție bogata moștenire a trecutului și importante realizări ale

²³ **Ranovici A. B.**, *Elenismul și rolul său istoric*, Editura de stat pentru literatura științifică, București, 1953, p. 337

științelor naturii din vremea lor, au ajuns în cele din urmă la fideism, la credința în zei, în oracole și în vise.”²⁴

Una din manifestările decăderii filosofiei antice a fost și scepticismul.

În goana lor după popularitate, stoicii s-au adaptat din ce în ce mai mult superstițiilor religioase ale maselor și din aceasta cauză, filosofia lor și-a schimbat aspectul.

În elenism nu se poate vorbi de universități (nu putem începe să folosim acest termen, fără a risca un prea mare anacronism, decât începând cu secolul al IV-lea al erei noastre) sau de alte centre educaționale înafara celor deja cunoscute. Academia lui Platon și Liceul lui Aristotel au continuat să existe, deși ele se mențineau mai mult datorită renumelui întemeietorilor lor, precum și pentru că aceste școli dispuneau de o bază materială: localuri, biblioteci și fonduri.

Însă, activau în orașe măștri numeroși și mai bine cotați care atrăgeau un număr mai mare de tineri studioși.

Primul dintre aceste centre este Atena. care va rămâne până la sfârșitul antichității un focar activ de muncă intelectuală; chiar și când va ajunge să-și piardă cu totul independența și importanța politică, ea nu va fi niciodată un oraș de provincie ca celelalte, ci va rămâne glorioasa Atena, mama artelor, a științelor și literelor. Ea nu va fi numai un oraș-muzeu aureolat de amintirea marelui său trecut, vizitat pentru monumentele pe care le păstrează ci va reprezenta totdeauna și un centru de studii. Atena continua să mai fie considerată centrul cugetării filosofice; chiar în perioada română, orice filosof considera că o datorie să viziteze Atena și să asculte pe înțelepții atenieni. Alături de ea, Alexandria completa tabloul centrelor interesate mereu de cultură. Tradițiile epocii clasice au continuat și în perioada elenistică, dar numai formal.

În a doua jumătate a secolului al II-lea și nu numai, pare să se fi produs în întreaga lume greacă, o renaștere generală a studiilor.²⁵ Școlile au prosperat în întreg bazinul Marii Egee, și mai ales pe coasta Asiei Mici. Organizarea vieții culturale a societății a luat un oarecare avânt, fapt care era cu neputință înainte, în micile polisuri izolate unele de celelalte. În perioada elenistică, literatura și știința capătă un centru bogat cu o organizare foarte cuprinzătoare.

Jocurile și serbările grecești, gimnaziile, școlile, precum și teatrul grecesc se bucură de o largă răspândire în țările din Orient și devin un factor important nu numai de elenizare a Orientului, ci și de orientalizare a Occidentului. Literatura greacă din perioada elenistică a servit ca punct de plecare și pentru formarea literaturii române. Literatura elenistică a putut să dea și a dat, într-adevăr, noi opere poetice și chiar genuri întregi, interesante în felul lor.

Arta epocii elenistice își păstrează mereu caracteristicile apărând din când în când schimbări și înnoiri. Arta elenistică este mai luxoasă, mai variată, mai ambițioasă, mai grandioasă decât arta clasică, dar cu mult mai puțin sobră; ea va deveni în secolul al II-lea aproape „barocă”.²⁶ Numeroase temple nu

²⁴ **Ibidem**, p. 356.

²⁵ **Marrou, Henri-Irénée**, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, p. 335.

²⁶ **Flacelère, Robert**, *Istoria literară a Greciei antice*, Editura Univers, București, 1970, p.422.

conținut să se ridice, ca și în trecut, fie în orașele nou întemeiate, fie în orașele vechi, pe locul edificiilor anterioare distruse.

Grecii cunoșteau de mult timp dar destul de vag de existența Romei percepând-o ca un oraș grec fondat în timpurile eroice de către un anumit supraviețuitor al epopeii troiene.²⁷ Ei au reușit să cunoască mai bine pe romani prin intermediul comerțului. Erau chiar și niște înțelegeri în acest sens între Grecia Mare²⁸ și Roma.

În Orient, unde regimul cetății era vechi și în multe privințe semăna cu organizarea Romei, viața orașelor s-a desfășurat în cadre tradiționale. Alexandria, Antiohia, Milet, Efes, au continuat să exercite în Egipt și în Asia o influență sprijinită pe prosperitatea lor materială și pe intensa activitate intelectuală chiar dacă multe dintre orașele elene erau copleșite de mari datorii către romani. Abia în timpul lui August s-a echilibrat situația financiară în Imperiu.

Cultura elenistică a supraviețuit multă vreme după dispariția statelor elenistice și a creat istoricilor iluzia că adevărata ei esență constă de fapt în diferitele valori culturale pe care le-a dat elenismul. Elenismul a adus totuși importante schimbări în viața economică, politică și socială iar aceste schimbări au servit ca baza pentru crearea și răspândirea culturii elenistice.²⁹

“Grecii au descoperit nu numai filozofia și istoria, ci și științele pozitive. În visurile lor, ei au presimțit viitoarele cuceriri ale tehnicii... Dar, mai ales, ei au creat instrumentul prin excelență al stăpânirii naturii de către om: matematicile... civilizația noastră actuală a luat naștere în Grecia.”³⁰

²⁷ **Grimal, Pierre**, *Civilizația romană*, vol. I, Editura Minerva, 1973, București, p. 45.

²⁸ **Grecia Mare** – regiunile Italiei meridionale și ale Siciliei unde grecii au stabilit încă din sec. al VIII î d Hr. colonii de la Tarent la Siracusa; Vezi **Grimal, Pierre**, *Civilizația romană*, vol. II, Editura Minerva, 1973, București, p. 616.

²⁹ **Ranovici A. B.**, *Elenismul și rolul său istoric*, Editura de stat pentru literatura științifică, București, 1953, p. 381

³⁰ **Flacelère, Robert**, *Istoria literară a Greciei antice*, Editura Univers, București, 1970, p. 485.

Problematica secolelor I – IV d. Hr.

1. Secolul I

Încercarea de a prezenta perioada propusă nu este deloc lipsită de riscuri. Și aceasta deoarece avem în vedere complexitatea culturală a acestei epoci pe de o parte, iar pe de altă parte marile confluente și transformări în care se întâlnesc vechea lume greco-romană și noua cultură creștină. Este perioada unor transformări majore care decid în ultimă instanță destinul Europei pentru milenii ce vor urma. Moștenirea culturală a Răsăritului este practic produsul unui amestec în creuzetul lumii grecești, romane și orientale-semite. Vorbim de spațiul unde cultura antică și creștină totodată își găsesc originea. În același timp este spațiul și timpul care despart „în două viața omenirii, ca separând în mod real o *lume veche* de o *lume nouă*.”³¹

Cum era văzut ansamblul general a ceea ce noi numim cultură la începutul secolului I ? Răsăritul în general își caută originile culturale în ceea ce se numea generic „Orient” și își descoperă vocația europocentristă. Cultura își găsea spațiul în lumea civilizată. Ea desigur își avea o origine, și opera o anumită împărțire a lumii. Pentru un istoric grec de la confluentele dintre cele două ere, cum este Diodor de Sicilia, leagănul culturii și civilizației este văzut ca fiind Egiptul.³²

Însă Grecia își va reclama mereu universalitatea culturală. Cultura îi va deosebi pe greci de barbari, iar lumea va fi împărțită în funcție de acest criteriu. Lumea răsăriteană a secolelor I-IV, deși politic înglobată în spațiul roman, rămâne să identifice orientul cu elenismul. Mai mult, este reclamat un adevărat elenocentrism în modul de a privi geneza culturii. Pentru contemporanii acestei culturi, valorile create de alte popoare sunt refuzate în comparație cu lumea creată de ei. Lumea începutului de mileniu este astfel opera miracolului elen.

Ceea ce încă înainte de secolul I fusese observat acum se accentuează. În viziunea romanilor occidentali din această perioadă există „două perioade distincte în istoria greacă: vechea Grecie, demnă de toată admirația, și Grecia nouă, pe care romanii au disprețuit-o. Cezura dintre cele două perioade distincte s-a produs în vremea lui Alexandru Macedon. Macedoneanul este responsabil de decăderea Eladei; Seneca este de părere că Alexandru a distrus esența Atenei și Spartei, căci el a impus cetății lui Licurg să devină

³¹ **Popescu, Prof. Dr. Teodor M.**, *Biserica și cultura*, Ed. Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996, p. 7.

³² **Gheorghe Ceaușescu**, *Orient și Occident în lumea greco-romană*, Ed. Enciclopedică, București, 2000, p. 12.

sclavă, adică să-și piardă libertatea, or libertatea constituia rațiunea ei de a fi, iar cetății lui Pericle să amuțească, adică să renunțe la activitatea intelectuală....”³³

Perioada pe care o avem în vedere însă ascunde în realitate o transformare sesizabilă din plin. Cultura greacă nu mai este aceeași din perioada clasică. Valorile acesteia se resimt, dar ca valori ale trecutului. Presentul, chiar pentru ochii romanilor, este dominat de decadentă și lipsă de inovație. Cultura Răsăritului este doar păstrătoare a unor valori de mult create. Nu mai este însă creatoare în măsura în care a fost în trecut. Dincolo de acest prag o nouă problemă intervine: această cultură va avea de întâlnit creștinismul nou-apărut.

Comunitățile creștine pătrund foarte repede în lumea greco-romană. Termenul Evanghelie exista în aceasta perioadă. Are loc completarea Sfintei Scripturi prin apariția scrierilor Noului Testament. Biblia va fi mai mult decât până acum obiect de studiu și prilej de apariție a unor lucrări definitorii pentru cultura și civilizația universală. Munca de interpretare și rezolvarea conflictelor ce s-au ivit în acest sens, au dat naștere unor noi stiluri literare și au dus la aprofundarea comunicării doctrine creștine.

Se folosește versiunea greacă a traducerii Bibliei, Septuaginta – apărută cu două secole î d Hr.- e vorba bineînțeles de Vechiul Testament.

Se pune început literaturii creștine care va evolua de-a lungul acestor patru secole.

Primul secol este caracterizat de caracterul ei catehetic și misionar fără a fi elaborată și dirijată într-un mod sistematic. E mai mult ocazională. Romanul de dragoste își începe noua strălucire și în marile centre intelectuale din Atena, Pergam, Alexandria.

Încă de la sfârșitul secolului I d. Hr., și de-a lungul întregului secol al II-lea, (vârsta de aur a Antoninilor), Asia reprezenta mediul culturii grecești, centrul cel mai activ de învățământ al disciplinelor superioare. Asia era patria celei de a doua sofistici și Smyrna capitala sa de necontestat.³⁴

Ignatie al Antiohiei, (m. 107, decapitat de fiare în amfiteatru) și Policarp al Smirnei, (m. 156) sunt personalitățile care atestă activitatea părinților apostolici, implicația lor în comunitățile creștine proaspăt întemeiate. Au marcat sfârșitul primului secol dar și pe cel de-al doilea. Scrisorile lor adresate unor astfel de comunități s-au arătat a fi importante nu numai prin ideile moralizatoare, prin subiectele cuprinse: Hristos, Biserica, ierarhie, sclavie, dar și prin stilul epistolar interesant pe care l-au folosit. Ele vor duce mai departe forma literară folosită și de scriitorii Noului Testament. În plus, martirajul lor va constitui subiectul unor alte lucrări importante din punct de vedere istoric și literar. Părinții Apostolici, primii scriitori bisericești, didascalii, totodată cu opera de apărare pentru recunoaștere, construiesc o teologie, o metafizică, o antropologie, o morală, pe scurt, o spiritualitate învingătoare prin modernitate.

Tot acest secol pune început apologiei. Literatura apologetică este produsul dorinței de apărare a Bisericii creștine în fața problemelor create de politica și celelalte religii ale timpului. Apologetii – laici, preoți sau episcopi - sunt apărătorii creștinismului în fața învinuirilor aduse de păgâni și a persecuțiilor dezlănțuite de statul roman contra creștinilor. Lucrările lor se prezintă sub formă de cereri, de apeluri către

³³ **Ibidem**, p. 108.

³⁴ **Marrou, Henri-Irénée**, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, p. 337.

împărați, către senat, etc. și vizează atât apărarea învățăturilor creștine stabile până atunci, cât și combaterea acuzațiilor, a filosofiei păgâne ce amenința buna manifestare a credinței.³⁵

Chestiunile practice rămân opera orientalilor. Problema care se pune este însă aceea a legăturii dintre aceste culturi. Și anume a interacțiunii dintre cele două lumi, Orientul și Occident. Cultura greacă a începutului de mileniu este încă ispitită de Orient. „Mirajul oriental i-a cuprins pe greci în mai multe rânduri: seduși de fata morgana răsăriteană ei s-au considerat tributari și inferiori civilizației de pe malurile Nilului sau a celei dintre Tigru și Eufrat. Punct de vedere romantic care proiectează în răsărit locul unde va fi fost cândva paradisul pierdut și unde se vor fi născut tiparele de înțelepciune ale omenirii.”³⁶

Revenind strict la caracteristicile culturale ale Răsăritului, putem spune că trăsătura principală a acestei perioade este decadența culturală a lumii grecești. Începută în secolele trecute, aceasta se va accentua acum creând o adevărată antinomie Orient - Occident. Lumea era mai puțin împărțită în funcție de continente. Dominația romană își reclama de altfel universalitatea. Separația avea să se facă la nivelul influențelor culturale dintre Orient și Occident. Dacă Occidentul se identifica cu Europa, și în cele din urmă cu Roma, Grecia va fi înglobată cultural Orientului, izvoarele critice istorice și literare ilustrând o deteriorare a spiritului vechii Elade.

Secolul I, și nu numai, contabilizează un declin cultural al Greciei, declin ce cuprinde: oratoria, tineretul fiind preocupat de pasiunea pentru lux, petreceri și îmbogățire; degenerarea poeziei și a picturii.³⁷

Creațiile literare nu scapă nici ele criticii. Întregul produs literar al culturii răsăritene din această perioadă este inferior celui din trecut. În schimb, Roma preia treptat supremația culturală, moștenind valorile pe care le admirase în cultura greacă anterioară. Grecia își prelungește decăderea, în timp ce Roma sesizează pericolul coruperii proprii.

Centrele academice, precum cel din Atena, vor păstra înălțimea culturală a perioadei clasice. Ele vor conserva moștenirea impresionantă a vechii antichități, constituind în continuare surse de cultură.

În evaluarea formelor culturii Răsăritului în această perioadă am menționat trecerea culturii grecești în patrimoniul roman, care, pe fondul decadenței lumii grecești „orientalizate”, o preia și devine vehicul al ei. Legitimitatea supremației romane este justificată însă, în viziunea autorilor greci ai acestei perioade, doar prin descendența culturală elină. Scriitorii greci „... priveau cultura romană drept o emanație a culturii lor, concluzie pe care și romanii au acceptat-o și au afirmat-o. Numai din punct de vedere cultural se poate spune că ei au extins granițele elenismului. Grecia își asumase și o funcție de difuzare a culturii prin coloniile întemeiate în bazinul Mării Mediterane și al Mării Negre și, mai târziu, prin cuceririle lui Alexandru Macedon, când cultura elină a devenit universală. „Descendenții” grecilor, romanii, au reluat același program pe care l-au extins la scară continentală în cadrul imperiului.”³⁸

³⁵ Coman, Pr. Prof. Dr. Ioan G., *Patrologie*, Sfânta Mănăstire Dervent, 2000, p. 41.

³⁶ Gheorghe Ceaușescu, *Orient și Occident în lumea greco-romană*, Ed. Enciclopedică, București, 2000, p. 21.

³⁷ *Ibidem*, p. 115.

³⁸ *Ibidem*, p. 140.

Dar dacă este adevărat că romanii preiau orientările culturale ale Greciei din perioada clasică, tot la fel de adevărată este decadența lumii eline din perioada de care ne ocupăm. Din toate domeniile amintite mai sus ca forme ale culturii, putem spune că un singur aspect și-a păstrat supremația, și anume gândirea filosofică, care rămâne pe mai departe constitutivă spiritului grec răsăritean.

Cultura iudaică intră de acum într-o nouă perioadă, aceea a desființării statale, dar și a marilor sinteze precum apariția Talmudului, sau sinteza istorică oferită de Iosif Flaviu. Influențele iudaice se vor face resimțite în cultura europeană de mai târziu. Dar nu exclusiv independent, ci prin filtrul creștinismului.

Creștinismul apare de la început ca dușman al Imperiului. El se arată a înțelege cultura lumii greco-romane, disprețuind-o. Pentru el, scopul istoriei părea împlinit cu venirea lui Hristos, a Cărui doctrină îi era suficientă pentru toate nevoile sufletești.³⁹ Cu toate acestea, constituția intelectuală, spirituală formată de antichitate, a contribuit la primirea creștinismului ca religie salvatoare de vreme ce oratoria, filosofia și alte discipline apărute în spațiul estic predicau și cereau echilibrul ca reușită a individului pe toate planurile.

2. Secolul al II-lea

La început, secolul al doilea stă sub semnul continuării manifestării Părinților Apostolici, personaje importante prin prisma coterporaneității cu perioada de formare a Noului Testament.

Fără îndoială, Apologetica este caracteristica literară a acestui secol. Ea apare ca o reacție firească față de atacurile păgânismului. Luând contact cu literatura profană ea se și îmbogățește artistic din aceasta, fără a simți transformări de învățătură, de doctrină.

Această literatură pune probleme noi și aduce forme noi de exprimare.

Din această perioadă se păstrează cele mai multe apocrife, (lucrări cu referire la Noul Testament, prelucrate, completate), greu de apreciat de cercetători.

Nu putem uita activitatea lui Quadratus, a lui Aristide, Meliton de Sardes, Tațian Asirianul (a înființat și o școală la Roma) dar în special cea a Sfântului Iustin Martirul și Filosoful. Fără îndoială, dincolo de declinul antichității deja sesizat de izvoarele profane, această perioadă devine treptat creatoare de cultură, în timp ce oamenii Bisericii vor fi în același timp oameni de cultură, creatori de cultură. Mai mult, sub universalitatea Bisericii întâlnim reunite și unificate diversele tipuri culturale pe care Răsăritul le-a cunoscut la începutul erei creștine.

Ponderea culturii grecești în teologie va fi considerabilă încă de la început. De la Sf. Justin Martirul și Filosoful până la clasicii veacului de aur filozofia elină va fi privită ca pregătitoare și necesară teologiei.⁴⁰ Avem de a face cu o valorificare a concepțiilor antice în ierarhizarea valorilor creștine.

³⁹ **Popescu, Prof. Dr. Teodor M.**, *Biserica și cultura*, Ed. Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996, p. 20.

⁴⁰ **Dușu, Pr. Prof. Dr. Constantin**, *Întâlnirea prediciei creștine cu retorica greco-romană*, în „Studii Teologice”, XLIII (1991), Nr. 2, p. 134.

A doua jumătate a acestui veac aduce în prim plan școala alexandrină care a format oameni de mare importanță pentru cultura și istoria omenirii. Alexandria avea cea mai celebră universitate a lumii vechi, dotată cu două mari biblioteci și cu o organizare științifică vrednică de toată lauda. În acest spațiu prielnic studiului și performanțelor scriitoricești, apar lucrări deosebite prin eforturile depuse de Clement Alexandrinul (observa prioritatea egiptenilor în domeniul geometriei și a asirienilor în astronomie), de Dionisie al Alexandriei sau Origen.

Putem spune că Răsăritul este spațiul întâlnirii mai multor tipuri de elemente culturale ceea ce mai amortizează loviturile datorate declinului culturii antice.

3. Secolul al III-lea

“Meritul de a face din teologie o știință, aparține secolului al III-lea.”⁴¹

Acum Alexandria posedă ca și Atena, catedre profesoriale consacrate fiecăreia dintre marile școli filosofice; cel puțin, constatăm ca prin anul 279, un savant creștin, Anatolios, viitorul episcop din Laodiceia, a fost chemat să preia succesiunea regulată la catedra de filosofie aristotelică.⁴²

Școala din Alexandria nu uita să evidențieze acordul dintre adevărurile biblice și cele ale filosofiei grecești (mai ales platonismul) și să răspundă atacurilor care vizau creștinismul.⁴³ Prin reprezentantul ei de seamă, Origen, ea insista pe metoda alegorică de interpretare a Bibliei, ceea ce atrăgea mediile filosofice.

Școala din Antiohia a respins această metodă cercetând alte metode de interpretare a Scripturii. Ea a vrut să salveze aspectul istoric al Revelației biblice.⁴⁴

Este perioada care avea să anunțe marea explozie scriitoricească din secolul al IV –ea. Discuțiile, contradicțiile dintre cele două școli au contribuit la apariția altor lucrări prin intermediul Sfântului Grigorie Taumaturgul, Metodiu de Olimp, etc. Activitatea scriitoricească se bazează pe aprecierea sau critica lucrărilor apărute până atunci, pentru o mai bună evaluare în contextul respectiv.

Datorită problemelor ivite, perioada primelor trei secole a fost marcată de problema martiriilor. Pe baza acestora au apărut diverse acte, istorii dar și povestiri și legende.

Răsăritul își păstrează și în această perioadă creativitatea în domeniul filosofic prin ceea ce avea să influențeze major gândirea europeană de mai târziu, și anume apariția în secolul III-lea a neoplatonismului.

Plotin (m. 270), deși s-a considerat un simplu comentator a lui Platon, a trecut cu mult această sarcină pe care și-a atribuit-o. În sistemul platonice (neoplatonic, de altfel inițiat de el), a adus o noutate aduamentală, misticismul apofatic, care a și devenit miezul acestei tradiții filozofice. Neoplatonismul se constituie ca una din cele mai influente tradiții filozofice ale antichității. A influențat foarte mult și tradiția

⁴¹ **Coman, Pr Prof Dr Ioan G.**, *Patrologie*, Sfânta Mănăstire Darvent, 2000, p. 30.

⁴² **Marrou, Henri-Irénée**, *Istoria educației în Antichitate, Lumea greacă*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997, p. 300.

⁴³ **Baubérot, Jean**, *Biblia și creștinismul*, apud Jean Delumeau, *Religiile lumii*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 69.

⁴⁴ **Ibidem**, p. 70.

creștină, atât în Orient cât și în Occident. Calea propusă de neoplatonism este o cale accesibilă prin negație. Cunoaștem implicațiile neoplatonismului ca o adevărată stare culturală în care se integrează și anumiți reprezentanți ai Bisericii, începând cu Origen și terminând mai târziu cu Evagrie Ponticul și Dionisie Areopagitul. De altfel, mistica orientală, opusă raționalismului occidental își va avea ponderea sa în viața Bisericii Răsăritene.

4. Secolul al IV-lea

Oricum am vrea să privim atmosfera veacului al patrulea, nu putem ignora faptul că civilizația și cultura au păstrat ca nucleu manifestarea accentuată a creștinismului care s-a deprins repede cu libertatea câștigată prin atâtea martirii.

Născut în Palestina elenistică, creștinismul s-a dezvoltat, și-a căpătat forma proprie în sânul civilizației greco-romane de la care a primit o amprentă de neșters: Evanghelia nu poate uita ca la început a fost redactată în greacă. Acest lucru reprezintă un fapt esențial, la fel cum pentru budism este acela de a fi apărut în India sau pentru Islam, formularea în araba a Coranului.⁴⁵

Nimic nu demonstrează mai bine profunzimea sintezei realizate la începutul secolului al IV-lea între creștinism și elenism, decât examinarea culturilor creștine apărute în țările barbare.

Mai mult decât să ne mirăm, este important să înțelegem de ce creștinismul mediteranean s-a împăcat atât de bine, în antichitate cu școala păgână. Am putea observa că, mai presus de orice, creștinismul este o religie care reglementează raporturile ce trebuie stabilite între om și Divinitate și nu un ideal de cultură, adică o modalitate de organizare a vieții terestre.

Adoptarea de către creștini a școlilor grecești sau latine constituie un remarcabil exemplu al unei osmoze. Tocmai pentru că trăiau în lumea clasică, creștinii primelor secole au acceptat ca pe ceva natural categoria fundamentală a umanismului elenistic: omul, ca valoare necondiționată.

Teologia Bisericii de acum se va împleti cu cultura, va deveni cu timpul păstrătoare și promovatoare de cultură. Biserica va încerca o înglobare a culturii și, prin intermediul propriei culturi, modelarea lumii moderne așa cum o cunoaștem.

Încercarea de a vorbi despre cultură în Biserică nu a fost scutită de critici uneori dure. S-a reproșat uneori Bisericii că ar fi distrus, pe lângă structurile anterioare, și imensa cultură antică, pe care a înlocuit-o. Biserica înainte de a fi succes pe scena istoriei antichității ar fi distrus mai întâi imensa moștenire a acesteia, toate valorile pe care aceasta ar fi trebuit să le ofere viitorului. Creștinismul apare pe plan cultural în această situație ca fiind mai degrabă o adevărată catastrofă. Dacă a supraviețuit ceva din cultura antică, în schimb marea parte a creațiilor acesteia ar fi dispărut în ceea ce a fost o revanșă adusă persecuțiilor creștinilor din primele secole.

⁴⁵ **Marrou, Henri-Irénée**, *Istoria educației în Antichitate, Lumea latină*, vol.II, Editura Meridiane, București, 1997, p. 136.

În același timp este reală și adversitatea față de cultura vremii a unora din reprezentanții Bisericii. Literatura profană este refuzată de majoritatea autorilor creștini. Motivul îl constituia faptul că aceasta era impregnată de mitologie, considerată ca imorală. Totuși, atât Vasile cel Mare, cât și Grigore de Nazianz considerau că aceasta poate fi folosită în educarea tinerilor, bineînțeles, cu distincția riguroasă între ceea ce poate fi acceptat și ceea ce trebuie refuzat. În același timp Sf. Grigore de Nazianz afirma că o bună cunoaștere a literaturii grecești poate contribui la întărirea credinței.

În ciuda exigențelor educaționale însă, Sfinții Părinți s-au interesat foarte puțin de crearea unor școli creștine, în care să se aplice programul lor cultural și pedagogic.

Este secolul în care literatura creștină este ridicată la rangul de literatură clasică, reprezentanții ei trecând “făclia literaturii universale din mâinile păgânismului epuizat în acelea ale creștinismului tânăr și viguros.”⁴⁶ La această realizare s-a ajuns și datorită altor aspecte foarte importante⁴⁷: libertatea acordată tuturor cultelor din Imperiu, decadența păgânismului, unitatea generală creștină favorizată de unitatea Imperiului, pacea relativă, lupta cu ereziile, sinoadele ecumenice, sistematizarea doctrinei, dezvoltarea cultului și a locașurilor de cult, societatea cultivată a timpului, dezvoltarea monahismului, cultura înaintată a scriitorilor din această perioadă, etc.

Nu este mai puțin adevărat că în scrierile Sfinților Părinți se poate observa cu ușurință influența retoricii, a dialecticii și a legilor stilistice proprii culturii păgâne. Totuși, în aceste scheme formale, autorii creștini au introdus un conținut de o superioritate indiscutabilă: este noul ideal prezent în scrierile lor, proșpețimea și forța de convingere a argumentării, noile speranțe, noua orientare a vieții ca și noua semnificație a naturii umane

Într-o atmosferă benefică manifestării creștinismului, genurile și disciplinele teologice se manifestă în deplinătatea lor. Cum era și normal, apologetica nu mai putea juca un rol activ, în schimb, dogmatica, exegeza biblică, istoria Bisericii, teologia practică, epistolografia, poezia, sunt în continuă creștere.

Cunoaștem o imensă operă literară creștină. Volumul scrierilor cu fond creștin literar-teologic, spre exemplu, este uriaș. Dar cantitatea nu impune întotdeauna calitate artistică. Dacă din punctul de vedere al conținutului teologic produsul gândirii creștine este impresionant și valoros, din punctul de vedere al valorii literare indicele cultural nu se ridică la înălțimea creațiilor clasice. Scriitorii creștini nu își propun o creație literar-culturală, ci una teologică, exprimarea noii teologii care se năștea folosind instrumentele culturale moștenite. Gândirea scriitorilor creștini însă, privită filosofic, și nu literar, cunoaște dezvoltări valoroase. Iar la acest capitol găsim structurate mai multe metode distincte, valorificate a tot atâtea tipuri culturale. În primul rând avem cele două direcții concretizate în Școala alexandrină și cea antiohiană. Aceste două centre vor dezvolta cultura teologică folosind metode antinomice. Cea dintâi prelungește și aplică integrator spiritul curentului neoplatonic. Alegoria și simbolul vor fi aplicate categoriilor teologice și

⁴⁶ Coman, Pr. Prof. Dr. Ioan G., *Patrologie*, Sfânta Mănăstire Derwent, 2000, p. 86.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 87-88.

culturale. În opoziție cu aceasta întâlnim spiritul realist-raționalist al antiohienilor, care premerg viitoarele dezvoltări teologice din Occident.

În timp ce educația literară de tip clasic supraviețuiește triumfului creștinismului, educația fizică dispare fără a lăsa urme. Educația este în întregime intelectuală, atletismul nu mai constituie o parte importantă de formare a tânărului. Nimeni nu contesta faptul ca educația fizică e moartă în epoca creștină. Aceasta nu se datorează creștinismului care s-ar fi împotrivit mișcării sau sportului în general. Exista, fără îndoială, la Părinții Bisericii, numeroase pagini consacrate deturnării creștinilor de la sporturile atletice. Remarcabil este faptul că această critică vizează sportul ca spectacol. Aici pune sportul o problemă conștiinței creștine, și nu ca sistem de educație.

Rămânând tot în cadrul cultural al timpului, trebuie menționat că autorii creștini sunt împotriva teatrului, a jocurilor circului, împotriva luptelor cu gladiatori, ca și a tuturor reprezentărilor teatrale, multe din ele licențioase, care aveau loc în orașe. În timp ce se desfășurau astfel de reprezentații, bisericile rămăneau goale. Cu timpul, actorii, chitariștii, flautiștii, și alții, trebuie să-și părăsească profesia dacă vor să fie admiși la botez.

Pe de altă parte, era clar că formele de divertisment păgâne nu puteau fi suprimate nici prin legile și dispozițiile cele mai drastice, dacă nu se încerca o înlocuire a zilelor de sărbătoare păgâne cu altele, creștine bineînțelese, care să satisfacă necesitatea de destindere și distracție a mulțimilor. Aici trebuie să vedem începuturile formării calendarului creștin. Cu ajutorul statului, Ierarhia Bisericii va reuși să încreștineze parțial sărbătorile, mentalitățile și structurile sociale ale antichității.

Dacă Imperiul roman devine de acum creștin, aceasta nu echivalează cu o dispariție a structurii culturale anterioare. Din punct de vedere social, într-adevăr, avem de a face cu o adevărată revoluție, și aceasta în primul rând pe planul mentalităților. Biserica va dezvolta o amplă operă socială. Astfel, „caritatea a fost prima formă de activitate social-culturală a creștinismului. Iubirea creștină a adus schimbări binefăcătoare în concepția despre căsătorie și familie, despre sclavie, drepturile publice și individuale și a adus totodată măsuri de asistență socială și opere de binefacere, care au contribuit simțitor la ușurarea mizeriilor de tot felul.”⁴⁸

Sub acoperirea unicului Imperiu de la acea vreme, întâlnirea cu popoarele barbare impunea un schimb cultural sub semnul crucii. Idealul creștin va unifica diversele tipuri de culturi ale sfârșitului de antichitate. Creștinismul se va identifica cu Imperiul, dar va dezvolta și o amplă activitate culturală, atât în Orient, cât și la întâlnirea cu popoarele nordice, cum a fost cazul goților. „Misionarii ridicau pretutindeni mănăstiri, iar mănăstirile deveneau ceea ce am spus despre ele: școli, ateliere, aziluri, centre de cultură și de umanitate, într-o lume care nu cunoștea încă binefacerile ei.”⁴⁹ Barbarii luau contact nu numai cu creștinismul, ci cu întreaga cultură și civilizație greco-romană cu care acesta devenise sinonim.

În sec al IV-lea, Alexandria este o mare cetate universitară, care, în special pentru medicină, atrage de foarte departe studenții. Pare să se manifeste o tendință spre concentrare a învățământului superior. Cel

⁴⁸ Popescu, Prof. Dr. Teodor M., *Biserica și cultura*, Ed. Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996, pp. 38-39.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 41.

puțin. un anumit număr de centre de studii apar atunci pe primul plan: Alexandria, Berytos (pentru dreptul roman), Antiohia), Constantinopol și bineînțeles, ca întotdeauna. Atena. Se pronunța adesea în legătură cu ele cuvântul de „universități”, și nu este chiar anacronic. Marele aflux de studenți, veniți uneori din provincii îndepărtate, creează acolo o atmosfera caracteristica de Cartier Latin: peste tot, numai tineret, turbulent și nedisciplinat. Existau și tineri de valoare, plini de pietate și virtute: Sf. Gregorie din Nazianz, Sf. Vasile etc.

“Grecii nu s-au interesat prea mult de latini. Sub imperiu, doar sistemul de învățământ juridic necesar funcționarilor i-a putut atrage pe greci către studierea latinei.”⁵⁰

Cultura Răsăritului n-a fost însă exclusiv a Răsăritului. La sfârșitul secolului al IV-lea, Sf. Ioan Casian, fiu al spațiului dobrogean, format în tezaurul cultural constantinopolitan, sub atenția marelui orator creștin al secolului IV, Ioan Gură de Aur, va transmite Occidentului idealul vieții monastice. Stabilindu-se în regiunea Marsiliei, va fi primul dintre părinții monahismului Occidental.

Într-adevăr, în plin secol IV, creștinismul răsăritean va da naștere unui frumos ideal religios, concretizat în monahism. Centrat pe refuzul și „părăsirea” lumii, monahismul ne apare la început ca total anticultural. Nu arareori monahii au devenit instrumente ale puterii îndreptate împotriva a tot ce însemna manifestare „păgână”, mai ales culturală. Însă drumul monahismului avea să fie unul providențial. Nu numai rebuturi ale societății, ci și cunoscători ai culturii vremii aveau să-și consacre viața lui Hristos.

Dincolo de controversele strict teologice care colorau viața spațiului răsăritean la acea vreme, unul dintre aceștia va lua de asemenea drumul Occidentului, ca și predecesorul său Ioan Casian. Iată că din același mediu monastic opus uneori culturii, călugărul scit Dionisie Exiguul va duce cu sine la Roma o însemnată moștenire culturală, rămânând cunoscut posterității drept „părintele dreptului canonic occidental”. Încă o dovadă a faptului că spațiul răsăritean al primelor patru secole, încreștinat, a fost păstrător și creator de cultură (aceasta inclusiv în regiuni precum Dobrogea). Putem spune, deci, că drumurile celor două culturi europene se întâlnesc și adesea construiesc modernitatea.

La fel ca și creștinii, păgânii erau și ei foarte interesați de elementele culturale din această perioadă. Un păgân fervent, guvernator ajuns la Atena în timpul unui pelerinaj - 360 – se preocupă de organizarea unui concurs de elocință.⁵¹ La rândul său, cunoscutul împărat păgân Iulian Apostatul, dorind să se opună creștinismului, evidențiază valoarea elenismului: “omul bine dotat, care a primit educația clasică, devine capabil de orice gen de acțiune deosebită. El poate la fel de bine să facă știința să progreseze, să devină șef politic, om de arme, explorator, erou; el este ca un dar al zeilor printre oameni...”⁵²

Chiar dacă nu acceptau manifestarea creștină a culturii, nu putem spune că păgânii nu se interesau de fundamentele culturale ale civilizației din care făceau parte sau că nu participau la întărirea acestora. Secolul al IV-lea arată oricum un interes deosebit pentru cultură, pentru învățământ, funcționari fiind recrutați cu atenție dar nu în funcție de religie.

⁵⁰ **Marrou, Henri Irénée**, *Sfântul Augustin și sfârșitul culturii antice*, București, Humanitas, 1977, p. 48, Conform Notei 55.

⁵¹ **Ibidem**, p. 124.

⁵² **Ibidem**, p. 348.

Școala era strâns legată prin tradiție de păgânism. Fiii familiilor creștine mergeau în continuare la școlile păgâne; tinerii frecventau academiile în care majoritatea profesorilor erau păgâni. Biserica, în ansamblul ei, crede că educația creștina primită în familie este suficientă pentru a-i proteja pe copii și tineri de erorile păgâne.⁵³ Abia depășit abecedarul, listele cu nume de zei erau cele pe care copilul învăța să le citească. Creștinii nu îndrăzneau să-i interzică copilului accesul la școala păgâna, chiar dacă își vedeau amenințată credința.⁵⁴ Aceste aspecte ne întăresc ideea că elementele păgâne și chiar formația păgână a multor persoane își continuă mersul în voie. Abia secolele viitoare vor aduce schimbări majore vizavi de acceptarea păgânismului.

5. Bizanțul, o nouă provocare, un exemplu de interculturalitate

Bizanțul a aparținut fără îndoială grecilor dar istoria l-a făcut să fie valorificat la început de conducerea romană.

“Bizanț este un nume pe care bizantinii nu l-au cunoscut niciodată. Ei se numeau romani și erau foarte mândri de aceasta. Împărații din Constantinopol nu s-au considerat niciodată împărați ai unui teritoriu ci ca împărați ai lumii întregi.”⁵⁵

Noi zicem: Bizanț, dar niciodată termenul acesta n-a fost aplicat la altceva decât la cetatea de odinioară. Bizanțul numește nu o împărăție grecească sau orientală ci în concepția sa fundamentală: Împărăția romană, Basileia ton Romaion (βασιλεία τῶν Ρωμαίων).⁵⁶

Bizanțul “e o concepție ce poate primi toate națiile: e ideea romană, biserică ortodoxă, cultură clasică grecească, și pe lângă toate acestea el prezintă posibilitatea de conlucrare a tuturor raselor.”⁵⁷

Având început în secolul al patrulea, toată epoca bizantină nu e decât o epocă de colaborații. N-a existat unul din statele acestea care să nu exercite influență asupra celorlalte și n-a existat națiune care să nu dea elemente de gândire celorlalte. Trăsătura esențială a vieții și civilizației bizantine este puterea de asimilare și sinteză prin care a grupat, a amestecat și a contopit atâtea civilizații până atunci diferite și chiar dușmane.

Marea forță a Bizanțului a fost puterea de a reduce orice influență venind din oricare regiune. Ideea bizantină este o sinteză originală, complexă și permanent deschisă tuturor elementelor ce ar fi putut veni de oriunde. După căderea Romei, imperiul s-a concentrat în persoana împăratului din Constantinopol.

⁵³ Emil Dumea, *Istoria Bisericii*, http://www.irc.tuiasi.ro/resurse/iu_I_XIII_p4.htm

⁵⁴ Marrou, Henri-Iréné, *Istoria educației în Antichitate, Lumea latină*, vol.II, Editura Meridiane, București, 1997, p. 141

⁵⁵ *Ce e Bizanțul*, p. 16, apud Iorga, Nicolae, *Sinteze bizantine*, Editura Minerva, București, 1972, p. XXV.

⁵⁶ Idem, p. 15, apud Iorga, Nicolae, *Sinteze bizantine*, Editura Minerva, București, 1972, p. XXV.

⁵⁷ *Vederi din Grecia de azi și cinci conferințe despre viața grecească actuală*, București, 1931, p. 127, apud Iorga, Nicolae, *Sinteze bizantine*, Editura Minerva, București, 1972, p. XXI.

„Istoria Imperiului bizantin nu înseamnă decât o formă romană cu însuflețire creștină cu influențe venite din Orient și în măsură mai mică din Elada de odinioară.”⁵⁸ Ținând cont de acest aspect, Iorga s-a opus permanent celor care voiau să facă din Bizanț o simplă monarhie orientală, un stat tampon între barbaria asiatică și un Occident de sine stătător.

“Imperiul rămânea ceea ce fusese dintotdeauna: o aglomerație de popoare conduse potrivit cu legile romane și urmărind un ideal politic ce se formase la Roma.”⁵⁹

Iorga a definit constant Bizanțul ca o sinteză a patru elemente esențiale: elementul roman, elementul elenist, elementul ortodox și cel oriental sau, cum zice el: „Roma politică, elenism cultural, ortodoxie religioasă, dar și o continuare tenace a unui orientalism, a unui asiaticism pe care unii au vrut să-l împingă până la îndepărtata Chină....”⁶⁰

Roma s-a evidențiat în sinteza bizantină prin armătura politică și teoria politică. În acea perioadă „statul era un grup internațional prins în platoșa Romei, cu o însuflețire venită din mai multe izvoare și care nu avea nimic național”.⁶¹ Ideea romană își face loc în sânul mării provocări numită Bizanț, prin puterea practică a dreptului care își păstrează și astăzi puterea de necontestat. Acest drept reprezintă darul făcut de Roma civilizației lumii. El nu este un capitol al Bizanțului ci esența însăși a societății acesteia, elementul prin care ea trăiește și se modelează.⁶²

La rândul ei, *ortodoxia* ca doctrină religioasă ce a marcat începutul de mileniu, a dat imperiului puternicul element de legătură. Nicolae Iorga a atras atenția în ceea ce privește locul central, hotărâtor ce-l ocupă ortodoxia în formarea sintezei bizantine și în susținerea ei de-a lungul veacurilor dar nu ca religie ci ca ideologie de stat folosindu-se de religie. E adevărat că lecturile recomandate de Biserică nu s-au impus imediat la curțile împăraților iar învățământul nu a devenit imediat creștin. Abia în vremea lui Iustinian (sec. al VI-lea) putem vorbi de acest lucru și de întărirea ortodoxiei din toate punctele de vedere. Secolele I-IV au avut marele rol al constituirii Bisericii ca o mare forță spirituală ce putea influența dezvoltarea vieții în Imperiu. Aceasta a adus în scurt timp “instaurarea Bisericii și a ortodoxiei în centrul vieții bizantine pe care Constantin o voia la început pur romană, adică aproape păgână.”⁶³ Într-un mod mai mult decât curios, legile romane formate într-un cadru păgân, se văd cuprinse de puterea creștinismului.

Toate aceste realități l-au făcut pe autorul nostru să se întrebe și să răspundă afirmativ dacă nu cumva există un Bizanț înaintea Bizanțului, dacă nu cumva aici pe meleagurile Orientului nu s-a produs o operă de fragmentare și amalgamare ce nu este efectul mutării capitalei de la Roma la Constantinopol ci

⁵⁸ **Iorga, Nicolae**, *La vie de province dans l'Empire byzantine*, vol. II, p. 147, apud **Iorga, Nicolae**, *Sinteze bizantine*, Editura Minerva, București, 1972, p. XXIV.

⁵⁹ **Idem**, *Histoire de la vie byzantine*, vol. I, p. 238, apud **Iorga, Nicolae**, *Sinteze bizantine*, Editura Minerva, București, 1972, p. XXV.

⁶⁰ **Idem**, *Histoire de la vie byzantine*, vol. I, p. 20, apud **Iorga, Nicolae**, *Sinteze bizantine*, Editura Minerva, București, 1972, p. XXIV.

⁶¹ **Idem**, *Bazele populare ale oricărei mișcări din Balcani*, București, 1939, p. 19, apud **Iorga, Nicolae**, *Sinteze bizantine*, Editura Minerva, București, 1972, p. XXV.

⁶² **Idem**, *Sinteze bizantine*, Editura Minerva, București, 1972, p. 38.

⁶³ **Ibidem**, p. XXVII.

această nouă capitală a fost întemeiată tocmai spre a da expresie politică realităților orientale în curs de afirmare tot mai puternică.⁶⁴

Mutarea capitalei a însemnat de fapt acceptarea influențelor care urmau să vină din mediul grecesc. Acest lucru a fost suficient pentru a arăta în ce măsură legăturile cu trecutul sunt de acum rupte. E posibil ca alegerea să se fi făcut și din rațiuni strategice: orașul era mai aproape de punctele nevralgice ale Imperiului, la jumătatea drumului dintre frontul danubian și cel sirian; el era instalat în centrul Orientului unde s-a format și de unde s-a răspândit gândirea creștină.

Constantin cel Mare a vrut să facă orașul său asemenea Romei de odinioară. Datorită năvălirilor slavilor, incursiunilor avarilor, datorită înstrăinării unor părți din imperiu în mâna unor apuseni, “Bizanțul a fost întors cu fața către Asia.”⁶⁵ Niciodată Constantin n-a reuși să creeze un oraș latin. El a putut transporta monumente dar nu a putut transporta oameni la Roma.

Ceea ce este interesant vizavi de manifestarea elementelor culturale și civilizaționale îl constituie faptul că întemeierea noii Rome urmărea întărirea elementului roman într-un spațiu care aparținea în totalitate Orientului, Eladei. S-a crezut că puterea concepțiilor romane va triumfa în orice spațiu și sub toate aspectele. Însă, rezultatul a fost cu totul altul: “în fața imperiului roman exista realitatea inevitabilă mereu înaintând, a *elenismului*.”⁶⁶ Școlile de filozofie și teologie, negustorii sirieni și egipteni care vorbeau greaca și împânzeau imperiul până în Occident, grecii care pătrund tot mai mult în funcții datorită influenței Bisericii, acestea și cele adiacente lor facilitează infiltrarea în structura romană inițială. E adevărat că la început greaca s-a vorbit ca limbă vulgară și în special datorită faptului că la Constantinopol era populație care nu înțelegea latina, însă acest fapt nu înlătură realitatea manifestării elementelor elene. În urma acestui proces început în secolul al patrulea dar prefigurată cu mult mai devreme, va avea loc instaurarea sintezei bizantine, a acelui amalgam grec-latin care va evidenția puterea elementului grec, într-un stat roman.

Lucrurile se vor accentua și mai mult după primele patru secole. De acum elenismul va fi dublat de *hieratismul Orientului* care schimbă atât înfățișarea puterii cât și atitudinea omului simplu față de aceasta. Ceea ce contează de acum încolo e Casa lui Dumnezeu și Casa împăratului, accentuându-se tot mai mult elementele de mister. Odată cu acest veac, avem în prim plan Bizanțul care, fără a ignora elementele occidentale, va constitui „locul central în dezvoltarea istoriei europene, soarta lumii hotărându-se în acest răsărit.”⁶⁷ Începe perioada în care Occidentul va gravita jurul Bizanțului, stat puternic, neatins de invaziile barbare, model și legitimitate pentru o lungă perioadă de timp.

Să nu avem însă impresia că toate acestea s-au produs deodată, ci vorbim în secolul al patrulea doar de începutul unui adevărat proces ce va evidenția Bizanțul din toate punctele de vedere, în special până la începutul mileniului întâi când a început să se pregătească schimbul influenței către Occident (în

⁶⁴ Iorga, Nicolae, *Sinteze bizantine*, Editura Minerva, București, 1972, p. XXVII.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 22.

⁶⁶ *Ibidem*, p. XXVIII.

⁶⁷ *Ibidem*, p. XXXIII.

sec. al XI-lea deja Occidentul este o realitate deplin formată și cruciadele apar ca puternica manifestarea a acestei realități⁶⁸).

Imperiul bizantin nu este un stat în înțelesul celui de astăzi. Ca și Imperiul roman, el “este ceva care se poate întinde în mod nedefinit; el își atribuie dreptul de a crește atâta cât poate să o facă civilizația ce o reprezintă.”⁶⁹

De la apariția sa, imperiul a avut pe toată întinderea sa mai multe rase ce au colaborat la viața lui politică și intelectuală, exceptând rasa armeană care nu accepta Bizanțul și care și-a creat un stil distinct.⁷⁰ Ne dăm cu ușurință seama că schimburile culturale nu erau frânate iar interculturalitatea se afla la ea acasă.

Influența bizantină asupra lumii apusene a fost mult mai mare. Marea forță a Bizanțului a fost puterea sa de asimilare, de a reduce orice influență și de a absorbi tot ceea ce formează esența complexității bizantine. El a exclus până la sfârșit și până la transmisiunile sale moderne tot ceea ce are vreo tangență cu naționalitatea.⁷¹ Iată încă un aspect în plus care demonstrează încurajarea voită sau nevoită a schimburilor interculturale.

Marea forță a Bizanțului, înăuntru ca și în afară, vine din acea capacitate de a fi fost în permanență un bloc. În același timp, Roma se lovea de o oarecare conștiință îngustă ce respingea persoane importante care ar fi dorit să se stabilească în ea.

Implicațiile bizantine pe întreg teritoriul Europei actuale, sunt susținute de urmele⁷² păstrate până astăzi în Sicilia, Veneția, Catalonia, Marea Britanie, Franța, etc.

Prin urmare, Bizanțul, cu tot ceea ce reprezenta, nu ca dominație a unei dinastii ci ca un complex de instituții, ca sistem politic, ca formațiune religioasă, ca tip de civilizație cuprinzând moștenirea intelectuală elenică, dreptul roman, religia ortodoxă, cu tot ceea ce aceasta crea în materie de artă, nu a dispărut. “El aparține simultan tuturor civilizațiilor asiatice, întregii cugetări orientale, întregului aport creștin, întregii discipline romane.”⁷³

⁶⁸ Iorga, Nicolae, *Sinteze bizantine*, Editura Minerva, București, 1972, p XXXVII.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 88.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 93.

⁷¹ *Ibidem*, p. 106

⁷² *Ibidem*, p. 116 – 119.

⁷³ *Ibidem*, p. 166.